

Bij hem begon de dorpsbrand in 1766

HARRY EN COEN VAN DER VOORT

Een co-productie van vader en zoon. Coen van der Voort (1934) voltooide in 1954 een grafische opleiding tot offsetdrukker en in 1958 tot leermeester-gezel offsetdrukker. Werkte als zodanig bij een uitgeverij-drukkerij te Baarn. Hij verdiept zich al vijftien jaar in de cultuur, kunst en geschiedenis van de joden in Nederland en gaf lezingen over verschillende aspecten van het joodse leven.

Harry van der Voort (1960) studeerde in 1985 af aan de HTS voor de Bouwkunde te Utrecht. Hij publiceerde in dit blad een artikel over het pand van de Openbare Bibliotheek aan de 's-Gravelandseweg 55 (EP 90/1). Zij belangstelling gaat verder uit naar genealogie, de joodse gemeenschap in Hilversum en de streekgeschiedenis van Gooi en Eemland.

Vader en zoon publiceerden eerder samen een artikel over joods Hilversum en wel in de bundel Hilversum anno 1850 die verscheen ter gelegenheid van het derde lustrum van "Albertus Perk" in 1990.

In de 18e eeuw is het dorp Hilversum twee keer getroffen door een brand van grote omvang. Dat gebeurde in 1725, toen 60 huizen in de as werden gelegd en de nog grotere ramp van 1766, toen 157 huizen door het vuur werden verwoest. Volgens Dr A.C.J. de Vrankrijker in zijn Geschiedenis van Gooiland (1939, dl. 2, blz. 189) begon de brand van 1725 aan de Groest bij een bruiloft, maar door schrijvers uit de 18e eeuw vastgelegde herinneringen spreken van het begin bij een slager. En de "Mercurius", een krant uit 1766, weet zelfs te melden dat de brand van 1766 begon bij dezelfde joodse slagerij als die in 1725. Dat wordt bevestigd in het boekje Beschrijving van Hilversum uit 1770, dat wordt toegeschreven aan Dominee J.W. van Yssum. Hij schrijft dat de brand van 1766 ontstond "juist in 't zelve Huis, daar de voorige Brand in was ontstaan, bij een Joodschen Vleeshouwer". De namen van de slagers worden echter niet genoemd.

Voor 1725 is dat moeilijk te achterhalen omdat bij de brand van 1766 het dorpsarchief bijna geheel verloren ging. Over de brand van 1766 is veel geschreven. Ook over de schade en het herstel. En de naam van de slager was bekend, maar ook niet veel meer. Dat

verandert met dit artikel van Harry en Coen van der Voort over de joodse slager en zijn gezin bij wie de brand van 1766 begon.

De brand en de schade

Op woensdag 25 juni 1766 werd bij een joodse slager aan de Groest vet gesmolten in het achterhuis. Er moet toen iets mis zijn gegaan. Tegen twee uur die middag is door onbekend gebleven oorzaak brand uitgebroken in dat achterhuis. Door de straffe zuidoosten wind van die dag verspreidde het vuur zich razendsnel. De warme, droge zomer had van de veelal houten huizen met rieten daken een gemakkelijke prooi voor de vlam-

De chaos in Hilversum tijdens de dorpsbrand van 1766. Gravure uit Geschiednissen der Vereenigde Nederlanden voor de Vaderlandsche Jeugd, 1789. (coll. Goois Museum)

De resten van de gereformeerde pastorie met de ruïne van de Grote Kerk op de achtergrond, gezien vanuit de Oude Torenstraat bij de hoek 's-Gravelandseweg. Tekening Albertus Perk, 1815. (coll. Goois Museum)

men gemaakt. Het vuur trok langs de Herenstraat en de Langestraat naar de Schoutenstraat, de Kerkbrink en de Oude Torenstraat. Aan blussen viel niet meer te denken. Toen 's avonds de brand uitgewoed was, kon de schade opgenomen worden.

Die schade was enorm. In de vlammenzee gingen 157 woonhuizen en circa 60 schuren en loodsen verloren. Ook de Grote Kerk aan de Kerkbrink met pastorie, rechthuis en dorpsschool waren afgebrand. De totale schade bedroeg het voor die dagen enorme bedrag van f332.341. Aan de hand van opgaven van de gedupeerden werd de schade aan huizen vastgesteld op f185.425 en die aan goederen op f146.916.

Uit archiefstukken is gebleken dat die dag niemand de dood vond, hoewel de kranten uit die tijd melding maken van twee doden (een oude vrouw en een kind). Evenmin is gebleken dat iemand kort na de brand aan zijn verwondingen is bezweken.

Het herstel

Om de financiële gevolgen de baas te kunnen, werd Den Haag verzocht om een landelijke collecte te houden en om vrijstelling van belastingen. Er werd toestemming verleend om een collecte te houden in Holland en Utrecht. Deze collecte bracht 106.953 gulden 9 stuivers en 2 penningen op. Tevens werd er voor een beperkt aantal jaren vrijstelling verleend van tolheffing op bouwmaterialen voor de herbouw. En zolang de afgebrande huizen nog niet hersteld waren, behoefde men geen verponding (een vorm van onroerend goedbelasting) te betalen.

Het schadebedrag was aanzienlijk groter dan de opbrengst van de collecte. Hierdoor kreeg iedereen, van wie de aanspraak op schadevergoeding geaccepteerd was, slechts een deel vergoed. Onder de gedupeerden bevonden zich ook twee joden. Zo kreeg Salomon Nathan, die een schade van f150 aan goederen opgegeven had, 47 gulden en 16 stuivers uitgekeerd. En Levie Moses Frankfort voor een schade van f100, eveneens aan goederen, 31 gulden en 17 stuivers.

Hartog Michielse Levie, de joodse slager bij wie de brand begon, gaf geen schade op. De schade aan zijn huis moet beperkt zijn gebleven. Door de windrichting van die dag werd het vuur van zijn huis afgeblazen. De brand zal alleen het gedeelte getroffen hebben waar de vetsmelterij was.

Het huis van Hartog Michielse Levie

De eerste vermelding in Hilversum van Hartog Michielse Levie dateert uit 1741. In dat jaar kocht hij van Barent Bol het huis met nummer 355 in het verpondingkohier. Vergelijking van het verpondingkohier met het kadaster aan de hand van de opeenvolgende eigenaren, wijst uit dat huis nr. 355 aan de Groest stond en wel tussen de Veerstraat en de Herenstraat. Dit pand werd circa 1926 afgebroken, nadat het in 1882 een nieuwe voorgevel gekregen had bij een verbouwing. Thans staat op deze plaats het winkelpand van Huisman Meubelen, Groest 110.

Op 7 oktober 1766 verkocht Hartog Michielse Levie het huis nr. 355 voor f1050 aan Klaas Hoogland met het recht om tot 1 mei 1767 een kamer als woning te ge-

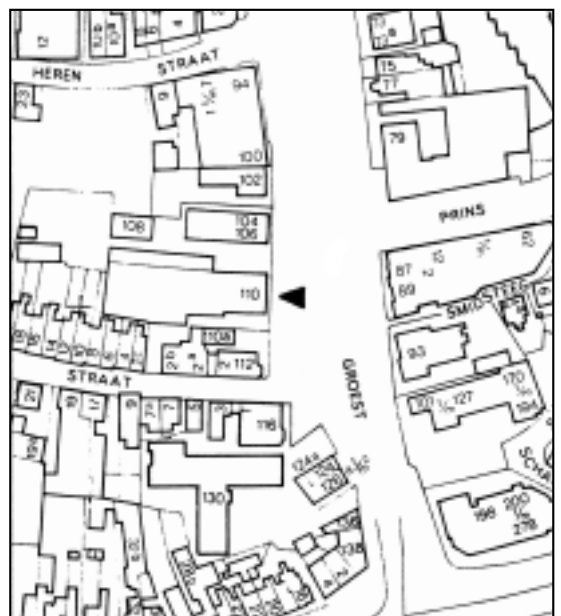
Fragment van de kadastrale kaart uit 1824. Betekenis van de nummers: 1=Groest 110; 2=omgeving Smidsteeg; 3=Veerstraat 29-31. De Nieuwe Leeuwesteeg is de huidige Veerstraat, terwijl de Zuiderkerkstraat de huidige Herenstraat is (n.b. de huidige Kerkstraat heette destijds de Noorderkerkstraat). De doorbraak van de huidige Prins Bernhardstraat bestond in 1824 nog niet.

bruiken. In de notariële akte wordt niets gezegd over eventuele schade door de dorpsbrand die in dit huis begon. Hieruit valt voorzichtig af te leiden dat de schade aan zijn huis beperkt was gebleven. Of de schade in deze korte tijd hersteld was, of dat het uitgebrande gedeelte van het huis eenvoudig was afgebroken is niet duidelijk.

Op 1 mei 1767 kocht Hartog Michielse Levie het huis nr. 308 van Klaas Raadsheer voor 710 gulden en 10 stuivers. Dit huis lag eveneens aan de Groest, schuin tegenover nr. 355 nabij de Smidsteeg. Hier bleef Hartog Michielse Levie de rest van zijn leven wonen.

Zijn landerijen

Niet alleen was Hartog Michielse Levie de eerste jood in Hilversum die een huis kocht, hij was ook de eerste jood die landerijen kocht. Slechts een enkele jood zou in de 18e eeuw bouw- en weiland kopen. Op 23 december 1749 kocht Hartog Michielsz de jood van Hendrik Pietersz. de Ram een akker land, groot één schepel, één spint en 24 roeden (ca. 0,29 ha.) en een

Fragment uit de kaart van 1890 met daarop aangegeven de plaats waar de brand ontstond.

Groest 110. Woonhuis annex slagerij van Hartog Michielsse Levie. In dit huis begon de dorpsbrand van 1766. In de 19e eeuw was hier de winkel gevestigd van Levie Benjamin de Leeuw, kleinzoon van Hartog Michielsse Levie. Winkel-pui in 1882 vernieuwd, afgebroken in 1928. Op deze plaats staat nu de winkel van Huisman Meubelen. Foto 1928. (coll. Goois Museum)

akkerland, groot 4 schepel en 14 roeden (ca. 0,86 ha.) bij het Nieuwe Veen. Op 12 oktober 1756 kocht hij nogmaals een akkerland, nu van Jan Adolf Winkler de Oude. Deze akker bouwland, groot 1,5 schepel (ca. 0,32 ha.), was gelegen tussen de Laarderweg en de Eemnesserweg.

Ook in Loosdrecht bezat Hartog Michielsse een huis met land. Dit huis stond in Nieuw-Loosdrecht, nabij de Ster.

Zijn leven en werken

Zoals eerder opgemerkt, komen we Hartog Michielsse Levie voor het eerst in 1741 te Hilversum tegen. Onduidelijk is waar hij vandaan kwam. Wanneer zijn zoon Izak Hartog de Leeuw in 1838 te 's-Graveland overlijdt, wordt Assen opgegeven als geboorteplaats van Hartog. Dit berust hoogstwaarschijnlijk op een misverstand. De eerste jood in Assen is ene Jood Meijer, die in 1742 vermeld wordt. Hartog Michielsse Levie woont dan al lang en breed in Hilversum. Hartog huwde rond 1740 met Vrouwtje Hartog. Zij zou uit Druten bij Nijmegen afkomstig zijn. Uit hun huwelijk zijn zeven kinderen geboren, die volwassen zijn geworden. Over Benjamin, Izak, Harmen, Mighiel, Raaghel, Salomon en Levie later meer.

Hartog Michielsse Levie was slager van beroep. Of hij tevens sjocheet (ritueel slachter) was, is niet bekend.

De wetten van Mozes

De joden kennen niet alleen spijswetten die bepalen wat men wel en niet mag eten, maar ook hoe het eten bereid dient te worden. Het slachten van dieren en het bereiden van het vlees is onderworpen aan strikte regels. Niet elke joodse slager mag daarom slachten. Het slachten wordt voorbehouden aan speciaal daartoe door het rabbinaat benoemde slachters. De sjocheet dient bekend te staan als een godsdienstig joods man. Hij dient tevens zijn vakbekwaamheid getoond te hebben tegenover het rabbinaat. Hij moet zich te allen tijde bedienen van onberispelijk onderhouden slachtersgereedschap, in het bijzonder het slachtmes. Regelmatig worden de slachters vanuit het rabbinaat gecontroleerd of zij zich nog wel aan alle geboden en verboden uit de Wet van Mozes houden.

Het slachten is een secuur werk. Allereerst moet het te slachten dier ongeschonden gevangen worden. Zowel de wilde als de gefokte dieren. Is het dier gewond geraakt en zou het met deze verwonding geen jaar meer te leven hebben, dan mag het niet als voedsel dienen. Het slachten dient te geschieden zonder wreedheid, kwelling of pijn. Het slachtmes is een recht, lang, vlijmscherp geslepen en braamloos mes. Hiermee kan zonder te blijven haken of vlees los te scheuren, de hals van het dier doorgesneden worden. Het dier verliest vrijwel direct het bewustzijn en sterft pijnloos. Door

deze wijze van slachten vloeit nagenoeg al het bloed uit het dier weg. Het is een jood immers verboden bloed te eten. Gaat er iets bij het slachten mis, is het dier toch gewond geraakt, of keurt de sjocheet het dier na het slachten af omdat het ziek was, dan is het vlees niet meer kosher. Het mag joden niet meer als voedsel dienen.

Vervolgens verwijdert de sjocheet de verwrongen heupspier, die niet gegeten mag worden. Een herinnering aan het gevecht van Jakob bij de Jabbok, waarbij hij door zijn tegenstander mank werd geslagen (Genesis 32:22-32).

Als de sjocheet het vlees van het geslachte dier goedkeurt, begint het werk van een vleeshouwer of slager. Zijn taak is het secuur verwijderen van alle bloedvaten van enige betekenis. Ook wordt al het vet weggesneden. Behalve het vet waarin de darmen liggen, is het niet toegestaan voor een jood vet te eten. Het vet wordt meestal gebruikt voor andere doeleinden dan voedsel.

We kunnen hierbij denken aan brandstof voor lampen of smeermiddel voor wagenassen.

Het smelten van vet was voor Hartog Michielse Levie dus een nevenactiviteit om een verkoopbaar product te krijgen. Op die bewuste woensdag in juni 1766 ging het mis bij dat vet smelten.

Na de dorpsbrand

Niet alleen de rieten daken van de huizen, maar ook de vele hooibergen tussen de huizen maakten dat de brand zich tot deze geweldige omvang kon uitbreiden. Direct na de brand nam het dorpsbestuur krachtige maatregelen. Iedereen werd verplicht om bij herstel van zijn afgebrande huis onbrandbare dakbedekking, b.v. dakpannen, toe te passen. En het werd verboden om binnen het dorp open en bloot hooibergen te hebben staan.

Uit niets blijkt dat er speciale maatregelen genomen werden tegen Hartog Michielse Levie. Er is voor het ge-

De Hilversumse koemarkt op de Groest. In Hilversum waren de joodse slagers tevens handelaren in vee. Aquarel van J. van Ravenswaay. (coll. Goois Museum)

Tekening van J.A.W. Zondag, gemaakt in 1917, van de oude Israëlitische Begraafplaats aan de Gooise Vaart. Op deze begraafplaats werd Hartog Michielse Levie begraven. De begraafplaats werd in 1937 geruimd bij de aanleg van de Nieuwe Havenweg. (coll. CvdV)

recht van Hilversum, noch voor de hoge vierschaar te Naarden een proces tegen hem aangespannen. Zelfs zijn licentie als slager werd niet ingetrokken. Ook lijkt het erop dat in het algemeen geen anti-joodse stemming onder de Hilversumse bevolking ontstond.

Toch besloot Hartog Michielse Levie op 29 juli 1766 Hilversum te verlaten. Hij diende die dag een verzoek in bij het stadsbestuur van Naarden om binnen die stad als slager te mogen werken: *...dat hij suppliant voorheen gewoond hebbende tot Hilversum, na de brandt waarmede hetselve dorp, en onder veele ingesetenen aldaar ook hij suppliant is besogt geworden, om diverse reedenen sig genoodsaakt bevindende aldus metterwoon te trekken...* is de motivatie van Hartog voor zijn vertrek.

Ephraim Goderts, Rijk Jacobs, en Mijer Elias, slagers te Naarden, waren van mening, dat de vijf al aanwezige slagers voor de ca. 2000 inwoners van Naarden, voldoende was. Zij vreesden dat met de komst van een

zesde slager geen redelijk inkomen meer te verdienen viel. Om hun argument kracht bij te zetten, gebruikten zij nu zelf een aanvankelijk tegen joodse kooplieden uitgevaardigde resolutie tegen een geloofsgenoot.

Het protest van de Naarder slagers werd door het stadsbestuur ingewilligd. De edele vroedschap der stad Naarden gesien en gëxamineerd hebbende de twee voorestaande requeste, het eerst door Hartog Michiels, en het tweede door Ephraim Goderts, Rijk Jacobs, en Mijer Elias, aan haar edele agtbaaren gepraesenteerd, en over het versoeck bij de supplianten respectievelijk bij deselve requesten gedaan, gedelibereerd hebbende, hebben goedgevonden en verstaan te persisteren soo als haar edele agtbaaren persisteren bij dezen, bij de resolutie door haar edele agtbaaren den 10 mej 1718 genomen, en slaan diensvolgens af het versoeck van Hartog Michiels tot admissee van het slagten en verkoopen van vee, binnen deese stad, bij sijn bovengemelde requeste gedaan. Gedaan in Naarden den 29 julij 1766.

Nadat Hartog Michielse Levie geen toestemming kreeg om zich als slager in Naarden te vestigen, keerde hij terug naar Hilversum, alwaar hij de rest van zijn leven zou blijven wonen. In het voorjaar van 1767 kocht hij een ander huis, zodat het niet erg waarschijnlijk is dat Hartog Michielse Levie als zelfstandig slager is blijven werken. Waarschijnlijker is dat hij voortaan als koopman in zijn levensonderhoud voorzag. Al in 1766 werd van hem vermeld dat hij in 1765 verschillende malen kleding verkocht aan de potarmmeesters van Hilversum.

Enkele dagen voor 28 februari 1774 overleed Hartog Michielse Levie. Hij werd begraven op de nu verdwenen joodse begraafplaats aan de Gooise Vaart te Hilversum.

Vrouwje Hartog, de vrouw van Hartog

Zijn vrouw, Vrouwje Hartog, zou hem nog geruime tijd overleven. Op 24 april 1781 sloot zij een contract met haar kinderen over de erfenis van haar man. Zij verplichtte zich om elk van de zeven kinderen f500 uit deze erfenis te betalen. De twee nog minderjarige kinderen, Salomon en Lijp Hartog, werden door haar verder opgevoed en verzorgd. Het contract vermeldt: *Mitsgaders haar ook te laten leren lezen en schrijven en zodanig handwerk of ambagt als met den staat dezes boedels best zal overeenkomen en in somma zodanig met hun te doen en handelen als een getrouw en lieflijk moeder betaamd en verschuldigt is te doen.* Tenslotte verklaarde Vrouwje Hartog,

Veerstraat 29-31. Het tweede huis rechts was het woonhuis annex lommerd van Izak Hartog de Leeuw. De gevel aan de straat is 19e-eeuws. Het laatst was hier het verhuisbedrijf Staalman gevestigd. Het werd in 1982 afgebroken. Deze foto dateert van 1902. (coll. Goois Museum)

dat zij elk kind nogmaals f300 zal betalen uit de erfenis wanneer zij zou hertrouwen.

In 1775 had Vrouwtje Hartog een meningsverschil met Rijk de Boer uit Bunschoten over de koopprijs van een koe. Deze koe had zij van hem gekocht met f3 korting. Rijk de Boer ontkende dit en eiste de volle prijs. De zaak werd op 1 mei 1775 voorgelegd aan het gerecht van Hilversum. De schepenen stelden in hun vonnis Vrouwtje Hartog in het gelijk.

Mighiel Hartog verkocht op 18 februari 1794 in opdracht van zijn moeder het huis aan de Smidsteeg voor f350 aan Teunis Alders. Op 29 december 1796 verkocht hij, mede namens zijn broers en zuster als erfgenamen van Vrouwtje Hartog, de drie akkers bouwland te Hilversum aan Rijk Pieterse van Os. Een dag eerder hadden zij het huis en land te Loosdrecht al verkocht. Die dag moet Vrouwtje Hartog dus zijn overleden. Het tijdstip is onbekend.

De kinderen van Hartog Michielse Levie

Het oudste kind geboren uit het huwelijk van Hartog Michielse en Vrouwtje Hartog is *Benjamin Hartog Levie*. Hij werd rond 1743 geboren, evenals zijn broers en zuster, te Hilversum. Benjamin huwde met Eva Jacobs Grijsbergen uit Monnikendam. Hij oefende net als zijn vader het beroep van slager uit. In 1811 overleed hij. Hoewel Benjamin rond 1800 korte tijd in 's-Graveland heeft gewoond, zou hij en een groot deel van zijn nageslacht in Hilversum blijven wonen.

Zijn zoon *Levie Benjamin de Leeuw* was koopman en venduhouder. Hij handelde in huisraad en meubelen. Ook kon men bij hem terecht voor taxatie van roerende goederen en ook voor loten van de staatsloterij. Aanvankelijk woonde hij in de Herenstraat, maar rond 1850 verhuisde hij met gezin en winkel naar de Groest. Hij vestigde zich op nr. 110, hetzelfde pand, waar zijn grootvader Hartog Michielse Levie woonde toen de dorpsbrand van 1766 uitbrak.

Izak Hartog de Leeuw was op 18 april 1744 geboren. In maart 1774 kreeg Izak van het dorpsbestuur admmissie (toestemming) om zich als zelfstandig slager te vestigen in Hilversum. Al op 4 oktober van datzelfde jaar droeg Izak zijn admmissie over aan zijn broer Mighiel. Elf jaar later vroeg Izak opnieuw admmissie om als slager binnen Hilversum te mogen werken. Deze werd hem op 26 juli 1785 verleend.

Van 1798 tot einde 1803 was hij de eerste pachter van de bank van lening in Hilversum. Deze lommerd was door het dorpsbestuur in 1797 met particulier kapitaal opgericht. De lommerd werd door middel van openbare veilingen telkens voor enkele jaren aan de hoogst biedende verpacht. De pachter kwam altijd uit Hilversumse joodse kringen.

Izak Hartog de Leeuw woonde korte tijd in de Veerstraat. Hij bezat het huis rechts naast de Kruissteeg. Op de linker hoek stond het huis "de Hel", waar de steeg zijn oorspronkelijke naam, de Hellesteeg, aan ontleende. De eigenaar van het huis "de Hel" wilde het

terrein rond zijn huis uitbreiden en alleen Izak Hartog de Leeuw was bereid een strook grond te verkopen. De strook lag evenwel aan de andere kant van de steeg. Beide heren wendden zich tot het dorpsbestuur van Hilversum met het verzoek de Hellesteeg te verleggen richting het huis van Izak. Het dorpsbestuur stemde hierin toe. De steeg werd naar rechts opgeschoven, waar zij nu nog ligt. Het huis van Izak werd ongeveer tien jaar geleden afgebroken. Op het terrein staan nu het appartementengebouw Kruissteeg 2-6.

Izak Hartog de Leeuw huwde tweemaal. De eerste maal huwde hij te Loosdrecht in 1781 met de uit Zwolle afkomstige Sara Barendse Marcus. Zij overleed al in 1787. Pas in 1796 hertrouwde Izak. Zijn gade werd ditmaal de Amersfoortse Judith Jacobs van Minden. Rond 1810 verhuisde Izak met zijn gezin naar 's-Graveland. Hij zou daar op 8 oktober 1838 overlijden.

Van het korte leven van Harmen Hartog Levie (1754-1787) is weinig bekend. Dat wil niet zeggen dat wat we van hem weten saai is. In 1767 kwam Hartog Michielse Levie in botsing met Jacob Abraham Boel. Jacob Boel beschuldigde Harmen Hartog Levie opdringerig en handtastelijk te zijn geweest bij zijn dochter Neeltje. Het voorval zou zich op 12 juni 1767 in het huis van Jacob Boel afgespeeld hebben. Hartog Michielse Levie liet op de 17e bij notaris C. de Mol een verklaring opstellen. In deze akte eiste Hartog: *Dat den insinuant als vader en voogd overgemelde zijne nog minderjarige en niet van competente ouderdom zijnde zoon van dien inserieusen blaam hem, op eene onbeschaamde wijze van doen valschelijk aangeveven, te ontheffen.* Harmen was nog geen 14 jaar oud. Dat Jacob Boel het meende, bleek wel toen de zaak aan de baljuw van Gooiland voorgelegd werd. Sexuele misdrijven vielen immers onder de bevoegdheid van de baljuw van Gooiland en de hoge vierschaar te Naarden. Op 7 oktober 1767 werd een arrestatiebevel door de baljuw van Gooiland uitgevaardigd. Harmen Hartog Levie was toen al verdwenen.

Tot een proces is het nooit gekomen. Mogelijk is toch gebleken dat de beschuldiging van Jacob Boel uit de lucht gegrepen was. In elk geval woonde Harmen in 1784 weer ongestoord in Hilversum. In dat jaar werd hij ingeloot voor een grote landelijke militaire oefening. Het is niet duidelijk welk beroep Harmen uitoefende. Echter in 1787 overleed hij wel als vermogend man. Zijn nabestaanden dienden maar liefst f15 im-

post (belasting) te betalen om hem te kunnen begraven. Harmen werd op dezelfde begraafplaats begraven als zijn vader. Hij is niet gehuwd geweest.

Mighiel Hartog Levie huwde Grietje Cohen uit Amersfoort. Uit dit huwelijk zijn geen kinderen geboren. Mighiel komt verschillende keren voor als degene die de zaken van zijn moeder regelde. Ook Mighiel was slager. Hij verkreeg op 4 oktober 1774 admmissie van het dorpsbestuur van Hilversum om in de plaats van zijn broer Izak te treden. Deze admmissie hield in dat toestemming verkregen werd om binnen het dorp Hilversum als *slager en vleeschhouwer te mogen slaan en bloedrisen, tevens vleesch, vet en verder slagerswaren te mogen verkopen.* Zijn hele leven bleef Mighiel in Hilversum wonen. Op 19 februari 1809 overleed hij circa 52 jaar oud. Zijn weduwe hertrouwde op 16 december van datzelfde jaar met Joseph Benjamin Vos. Hij was eveneens slager te Hilversum. Grietje Cohen overleed op 75-jarige leeftijd in 1845.

Over Raaghel, de enige dochter van Hartog Michielse Levie, is weinig te vinden in Hilversum. Zij huwde op 19 januari 1787 met Wolf Heijmans, koopman te Geldermalsen. Na haar huwelijk komt Raaghel niet meer in Hilversum voor. Het echtpaar heeft zich kennelijk kort na het huwelijk te Geldermalsen gevestigd. Raaghel overleed in 1831 te Culemborg.

Hoewel Salomon Hartog Levie, net als zijn broers, na 1811 met de achternaam De Leeuw voorkomt, noemde hij zich later Salomon Hartog de Leef. Echter bij zijn overlijden werd hij weer Salomon Hartog de Leeuw genoemd. Zijn nageslacht bleef de achternaam De Leef gebruiken. Door deze naamsverandering zijn we in staat een mogelijke verklaring te vinden voor de achternaam van het nageslacht van Hartog Michielse Levie.

De familie van Hartog Michielse Levie behoort tot de levieten. De toenaam of titel Levie achter de naam van Hartog Michielse brengt dit tot uitdrukking.

De levieten zijn door God aan de hogepriester Aaron en zijn nakomelingen toegewezen om diensten te verrichten in de tabernakel. Dit werd ingesteld voordat de Israëlieten het beloofde land binnentrokken bij de tocht door de woestijn. De levieten namen de plaats in

Noordereinde 17a-19 in 's-Graveland. De voormalige slagerij van Elias Arie de Leeuw (1811-1870). In de aanbouw rechts was de synagoge van 's-Graveland gevestigd (1859-ca. 1906). (foto: CvdV)

van de eerstgeborenen onder de Israëlieten, die sinds de 10e plaag in Egypte aan God toebehoorden.

Over achternamen

Op 18 augustus 1811 werd door keizer Napoleon het bekende Keizerlijk Decreet uitgevaardigd, waarbij elke Nederlander verplicht werd een vaste voor- en achternaam te kiezen. Veel christelijke Nederlanders gebruikten al een vaste naam. Echter de meeste Hoogduitse joden hadden geen (vaste) achternaam. Zij gebruikten patroniemen: achter de eigen voornaam volgde die van de vader. Daarnaast werd binnen de joodse gemeenschap vaak een andere naam gebruikt. Een van de kleinzoons van Hartog Michielse Levie was Hijman Isaac de Leeuw; hij was gehuwd met Eva Arie de Leeuw. De hebreeuwse tekst op de grafsteen van Eva Arie de Leeuw vermeldt: Jochewed dochter van Jehoeda ha-Levie de Leeuw, echtgenote van Tswi zoon van Jitschak ha-Levie de Leeuw.

De levieten lieten in 1811 in hun nieuwe achternaam het 'Levi' op de een of andere manier tot uitdrukking komen. Het simpelste was de keuze van 'Levie' als achternaam. Deze naam werd niet overal geaccepteerd omdat verplicht was Nederlandse namen te kiezen. Vaak koos men dan een achternaam die begon met de letter L: b.v. 'De Lange' (in Elburg). In het noorden van ons land werd ook wel de naam Leefsma gekozen. De uitgang -sma betekent zoveel als 'zoon, afstammeling van'. In het geval van Leefsma: zoon, afstammeling

van Leef. Volgens ons is de naam 'Leef' een verbastering van het Jiddische Leib, wat Levi betekent. De naam 'De Leef' in Hilversum betekent dus 'de Levi(et)'.

Op het eerste gezicht lijkt het alsof de relatie met de naam 'De Leeuw' nog ontbreekt. Maar in het Gooi werd de Leeuw uitgesproken als de Leef, zoals sommige oudere Laarders dit nog steeds doen. Toen de kinderen van Hartog Michielse Levie hun nieuwe naam 'De Leef' wilden laten registreren, dacht de ambtenaar dat dit dialect was voor de Leeuw. Omdat hij verplicht was alleen Nederlandse namen te accepteren, noteerde hij 'De Leeuw'. De relatie tussen de Leef, via Leib, met Levie is hem kennelijk ontgaan. Alleen Salomon Hartog de Leef en zijn nageslacht gebruiken dus de oorspronkelijk bedoelde familienaam. Een andere verklaring voor de naam 'De Leeuw' is niet erg waarschijnlijk. Joden lieten in namen vaak symboliek tot uitdrukking komen. De Leeuw stond symbool voor de stam van Juda (Jehoeda).

De naam Jehoeda komt wel voor in de familie De Leeuw. De grafsteen van Elias Arie de Leeuw vermeldt in het hebreuws de tekst: Eli zoon van Jehoeda ha-Levi de Leeuw. Echter de familie De Leeuw kent geen lid van het voorgeslacht aan wie de hele familie haar naam ontleend zou hebben.

Terug bij de kinderen

Na dit uitstapje over achternamen keren we terug bij Salomon Hartog Levie. Salomon werd rond 1757 gebo-

De Israëlitische Begraafplaats aan de Koninginneweg te Kortenhoef. Tussen 1859 en 1940 vonden 23 's-Gravelandse joden, voor het merendeel leden van de familie De Leeuw, hier hun laatste rustplaats. Deze grafstenen zijn de laatste stille getuigen van de verdwenen joodse gemeenschap van 's-Graveland. (foto CvdV)

ren, en overleed in 1832. Ook hij was slager. Hij was het enige kind van Hartog die met een Hilversumse huwde. Op 18 oktober 1797 trouwde hij met Judith Joseph Swelheim. Zij werd in 1775 te Hilversum geboren als dochter van Joseph Jacobs Cohen en Rebecca Tobias Levi. Ze overleed, 44 jaar oud, in 1819.

Tot slot het jongste kind: *Levie Hartog Levie*. Hij moet in 1764 geboren zijn. In 1781 wordt hij Lijp genoemd, maar vanaf 1784 komt hij alleen voor met de voornaam Arie. Arie Hartog de Leeuw huwde met Sara Elias Godfried uit Avereest (bij Meppel). Hij verhuisde, net als zijn broer Izak, naar 's-Graveland. Te samen zouden de kinderen en verdere nakomelingen van Izak en Arie de kern vormen van de joodse gemeenschap van 's-Graveland.

De joodse gemeenschap te 's-Graveland

Onenigheid met het bestuur leidde in 1859 ertoe dat de joden in 's-Graveland zich afsplitsten van de Hilversumse joodse gemeenschap. Al jaren lang was er wrijving tussen de joden te Hilversum en die van 's-Graveland. Maar bij de keuze van een nieuwe voorzanger in

1859 voelden de joden te 's-Graveland zich helemaal buitenspel gezet. De synagoge werd gevestigd in een aanbouw naast de slagerij van Elias Arie de Leeuw, zoon van Arie Hartog de Leeuw. Deze synagoge bleef tot circa 1906 in gebruik. De joodse gemeenschap was toen te klein geworden om zelfstandig te blijven bestaan en werd in datzelfde jaar weer met Hilversum verenigd. Het gebouw waarin de slagerij van Elias Arie de Leeuw was gevestigd staat in 's-Graveland aan het Noordereinde. De aanbouw waarin de synagoge zich bevond, is na een brand gesloopt en vervangen door een ander.

De 's-Gravelandse joden hadden ook een eigen begraafplaats ingericht. Van de 23 personen die daar ter aarde zijn besteld, behoren er 19 door geboorte of huwelijk tot de familie de Leeuw. Deze begraafplaats is van 1859 tot 1940 in gebruik geweest. Op deze begraafplaats aan de Koninginneweg te Kortenhoef staan tien grafstenen en, bij de ingang, een klein "metahierhuisje".

Bronnen

Beschrijving van Hilversum, Hilversum 1770, door A. Perk en C.L. Heek toegeschreven aan Ds. J.W. van Yssum.

J. Lundius, *Heiligdommen, godsdiensten en gewoontes der oude jooden, voorgesteldt in eene uijtvoerige verhandeling van het levitische priesterdorp*, Amsterdam 1726.

Gedenckboek Hilversum 1424-1924, Hilversum 1924.

S.Ph. de Vries Mzn., *Joodsche Riten en Symbolen*, Zutphen 1932.

C.N.M. van der Voort en ing. H.J.Th. van der Voort, 'Op zoek naar joods Hilversum', in: *Hilversum Anno 1850*, red. J. van Herpen, Hilversum 1990.

Streekarchief voor Gooi en Vechtstreek, Hilversum:

- Coll. doop-, trouw- en begraafboeken, Hilversum, inv.nr. 16a.
- Arch. Gem. best. Hilversum, inv.nr. 2, 39-1, 39-2, 248 en 249.
- Coll. Albertus Perk, inv.nr. 98 en 100.
- Oud Rechterlijk Arch. (Hilversum), inv.nr. 3281, 3286, 3291, 3291 en 3301.
- Oud Not. Arch. (Hilversum), inv.nr. 1919.

Rijksarchief in Noord-Holland, Haarlem:

- Oud Recht. Arch. (Naarden), inv.nr. 3047. Stadsarchief Naarden, Naarden:
- Oud Archief Naarden, inv.nr. 32.1.

Met dank aan de heer Z. Bar te Hilversum voor de vertaling van de teksten op de grafstenen te Kortenhoef.